

QARINDOSHLIK ATAMALARIDA GENDER MUNOSABATLARINING LINGVOMADANIY TALQINI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17477711>

Mashrabjonova Shahrizoda G'olibjon qizi

ULUGBEK PERFECT EDU

Nodavlat ta'lim muassasasi

O'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi qarindoshlik atamaları tizimi lingvomadaniy va gender nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda erkak va ayolga oid atamalarning semantik farqlari, ularning ijtimoiy va madaniy mazmuni ochib beriladi. O'zbek xalqining qarindoshlik tizimi nafaqat nasabiy munosabatlarni, balki xalq tafakkuridagi hurmat, mehr, mas'uliyat va ijtimoiy uyg'unlik qadriyatlarini ham aks ettiradi. Maqolada qarindoshlik terminlari tildagi ijtimoiy munosabatlarning ifodasi sifatida ko'rib, ularning lingvokulturologik va sotsiopragmatik funksiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar

qarindoshlik atamaları, gender, lingvomadaniyat, erkak va ayol rollari, xalq qadriyatlari, til, madaniyat.

Abstract

This article analyzes the system of kinship terms in the Uzbek language from a linguocultural and gender perspective. The study reveals the semantic differences of terms for men and women, their social and cultural content. The kinship system of the Uzbek people reflects not only lineage relationships, but also the values of respect, affection, responsibility and social harmony in the people's thinking. The article considers kinship terms as an expression of social relations in the language, and analyzes their linguocultural and sociopragmatic functions.

Keywords

kinship terms, gender, linguoculture, male and female roles, national values, language, culture.

Аннотация

Аннотация: В статье анализируется система терминов родства в узбекском языке с лингвокультурной и гендерной точек зрения. Исследование выявляет семантические различия терминов, обозначающих

мужчин и женщин, их социальное и культурное содержание. Система родства узбекского народа отражает не только родственные связи, но и ценности уважения, привязанности, ответственности и социальной гармонии в сознании народа. В статье рассматриваются термины родства как выражение социальных отношений в языке, анализируются их лингвокультурные и социопрагматические функции.

Ключевые слова

термины родства, гендер, лингвокультура, мужские и женские роли, национальные ценности, язык, культура.

Kirish

Har bir xalqning tili uning madaniyati, urf-odatlari va dunyoqarashining aksidir. Til orqali xalqning hayot tarzi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari namoyon bo'ladir. Shunday til birliklaridan biri – bu **qarindoshlik atamalaridir**. Ular nafaqat oila a'zolari o'rtasidagi munosabatni, balki jamiyatdagi **gender rollari**, ya'ni erkak va ayolning ijtimoiy o'rnini ham ifodalaydi. O'zbek xalqining qarindoshlik tizimi o'ziga xos murakkab, ammo juda boy lingvomadaniy mazmunga ega bo'lib, unda milliy qadriyatlar va jinsiy munosabatlarning izlari yaqqol seziladi.

Asosiy qism. O'zbek xalqida qarindoshlik juda keng tushuncha bo'lib, faqatgina qon-qarindoshlik emas, balki hurmat, mehr va ijtimoiy yaqinlik asosida shakllangan. Masalan, “aka”, “opa”, “ota”, “ona”, “tog'a”, “xola”, “qaynona”, “elti” kabi so'zlar nafaqat qarindoshlik darajasini, balki jamiyatda o'rnatilgan axloqiy me'yorlarni ham bildiradi. O'zbek xalqining qarindoshlik tizimi lingvokulturologik jihatdan qaralganda, u nafaqat biologik nasabni, balki jamiyatdagi ijtimoiy, axloqiy va madaniy munosabatlar tizimini ham ifodalaydi. Qarindoshlik atamaları tildagi eng qadimiy va barqaror qatlamlardan biri bo'lib, ular xalqning ijtimoiy strukturasi, gender tizimini va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. O'zbek xalqida qarindoshlik tushunchasi faqatgina qon-qarindoshlik doirasi bilan cheklanmaydi; u hurmat, mehr, sadoqat, ijtimoiy yaqinlik kabi ma'naviy munosabatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu bois “aka”, “opa”, “ota”, “ona”, “tog'a”, “xola”, “qaynona”, “elti” kabi atamalar faqat leksik ma'no bilan cheklanmay, sotsiokulturologik funksiyaga ham ega. Masalan, “aka” so'zi nafaqat katta yoshli erkak birodarni bildiradi, balki u “kattalik”, “mas'uliyat”, “rahbarlik”, “himoya” kabi ijtimoiy va axloqiy belgilarni ham ifodalaydi. Shu bilan birga, “opa” so'zi “mehribonlik”, “g'amxo'rlik”, “tarbiyachilik” kabi xususiyatlarni bildiradi. Bu semantik farqlanish gender rollarining til orqali aks etishini yaqqol namoyon etadi.

Lingvomadaniy nuqtayi nazardan, bu hodisani xalqning yosh va jinsga asoslangan ijtimoiy ierarxiyasi bilan izohlash mumkin. O'zbek jamiyatida yoshi kattalarga, ayniqsa erkaklarga nisbatan hurmat ko'rsatish an'anaviy ijtimoiy qadriyat sifatida shakllangan. Shu sababli "aka", "ota" kabi atamalar hurmat bildiruvchi murojaat shakli sifatida begona shaxslarga nisbatan ham qo'llanadi. Bu jarayon tilning pragmatik va ijtimoiy funksiyasi bilan bog'liq bo'lib, qarindoshlik terminlarining semantik kengayish hodisasini yuzaga keltiradi. Masalan, "Opa, yo'l ko'rsating", "Aka, yordam bering" kabi murojaatlar bevosita qarindoshlikni emas, balki madaniy hurmat normasini ifodalaydi. Demak, o'zbek tilidagi qarindoshlik atamalari tizimi nafaqat biologik qarindoshlikni, balki madaniy xulq-atvor, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy maqom va gender rollarini ham lingvistik darajada kodlaydi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni, ya'ni lingvomadaniy birlik sifatida qarindoshlik atamalarining ijtimoiy funksional mohiyatini tasdiqlaydi.

Qarindoshlik terminlari nafaqat nasabiy aloqalarni bildiradi, balki erkak va ayolning oila hamda jamiyatdagi o'rnini ham belgilaydi. O'zbek tili qarindoshlik tizimida erkak va ayol obrazlari aniq chegaralangan. Erkak jinsiga oid atamalar – "ota", "aka", "amaki", "tog'a" – odatda hokimlik, himoya, kuch va nasab bilan bog'lanadi. Ular oila tayanchi, urug' davomchisi va ijtimoiy rahbar sifatida talqin etiladi. Masalan, "ota tomoni" iborasi nasab, ajdodlar, meros va urug' birligini bildiradi.

Aksincha, ayol jinsiga oid atamalar – "ona", "opa", "xola", "kelin" – mehr, tarbiya, uy va oila bilan bevosita bog'liq. "Ona tomoni" deganda esa ko'proq mehr, yaqinlik, g'amxo'rlik ma'nolari uyg'onadi. Bu farqlanish xalq tafakkurida shakllangan gender stereotiplarini namoyon etadi: erkak – oila tayanchi, ayol esa – oila birligini saqlovchi, mehr-muhabbat manbai sifatida ko'riladi. Shu tarzda tildagi qarindoshlik atamalari orqali o'zbek xalqining an'anaviy gender modeli ifodalanadi. Garchi erkak obrazlari ko'proq hokimlik va nasab bilan bog'liq bo'lsa-da, o'zbek madaniyatida ayolning o'rni hamisha muqaddas va ulug' hisoblangan. Xalq maqollarida "Ona yurak – mehr daryosi", "Opa – singilning ibrati", "Kelin – oila ko'zgusi" kabi ifodalar ayol obrazining iliqligi, g'amxo'rliqi va donoligini aks ettiradi. Bu qarashlar o'zbek xalqining patriarxal tizimida ham ayolni hurmat va ehtirom bilan e'tirof etganini ko'rsatadi. Demak, gender farqlanish mavjud bo'lsa ham, u ayolni past qo'yish emas, balki ayol va erkak rollarining o'zaro to'ldiruvchanligini anglatadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan qarindoshlik terminlari lingvomadaniy birliklar sifatida qaraladi, ya'ni ular tilda saqlanib qolgan qadriyatlar tizimini ifodalaydi. O'zbek xalqida "aka" yoki "opa" kabi so'zlar faqat qarindoshlikni emas,

balki hurmat va yaqinlik ifodasini bildiruvchi murojaat shakli sifatida ham ishlatiladi: “Aka, yordam bering”, “Opa, maslahat bering.”

Bu holat shuni ko'rsatadiki, qarindoshlik atamalari sotsiopragmatik ahamiyat kasb etadi – ular ijtimoiy munosabatlarda hurmat, sadoqat va ierarxiyani ifodalaydi.

O'zbek xalqining tarixiy hayot tarzi – dehqonchilik, urug'chilik, patriarxal oilaviy tizim – tildagi gender farqlanishning asosiy ildizlaridir. Erkak oila himoyachisi, ayol esa uning muvozanatini saqlovchi sifatida qaralgan. Shu sababli tilda erkakka oid atamalar kuch, tayanch, rahbarlik, ayolga oid atamalar esa mehr, sabr, donolik bilan bog'liq ma'nolarga ega. Bu farqlanishlar o'zbek xalqining madaniy tafakkurida erkak va ayol rollarining tabiiy, ammo muvozanatli taqsimlanishini aks ettiradi.

Lingvomadaniy jihatdan qarindoshlik atamalari xalqning hurmat, mehr, mas'uliyat va ijtimoiy uyg'unlik haqidagi qadriyatlarini saqlab keluvchi til birliklaridir. Masalan, “aka” yoki “opa” so'zlari bevosita qarindoshlikni bildiruvchi nom emas, balki hurmat va yaqinlik ifodasi sifatida begona kishilarga murojaat qilishda ham ishlatiladi. Bu holat tildagi qarindoshlik atamalarining sotsiopragmatik funksiyasini, ya'ni ularning jamiyatdagi muloqot etikasi va madaniyat bilan bog'liqligini namoyon etadi. Demak, o'zbek xalqining qarindoshlik tizimi faqat ijtimoiy struktura emas, balki madaniy merosni avloddan avlodga yetkazuvchi lingvistik mexanizmdir. Undagi erkak va ayol atamalari semantik jihatdan farq qilsa-da, ular bir-birini to'ldiruvchi, muvozanatli madaniy rollarni aks ettiradi. Shu orqali o'zbek tili xalq tafakkurida mavjud bo'lgan hurmat, sadoqat va oilaviy uyg'unlik g'oyalarini uzluksiz tarzda saqlab, yangi avlodlarga yetkazib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xudoyberganova, D. (2021). *Til va madaniyat: Lingvokulturologiya asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
3. Karimov, N. (2019). *O'zbek xalqining qarindoshlik tizimi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. G'aniyeva, M. (2020). *O'zbek tilida gender leksikasining lingvistik xususiyatlari*. Filologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya. Toshkent.